

УДК 130

Сингаївська А. М.

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ТА ЇЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ У СТОЛІТТЯ ОСВІТИ

Через историко-дискурсивный взгляд в статье раскрывается научный статус философии образования и пути формирования философско-образовательного знания. Подчеркивается общественная значимость философских исследований и философско-методологического обоснования современных проблем отечественной системы образования, в частности на уровне высшей школы. Аспектный подход к пониманию сущности образования позволяет поднять рассмотрение системного функционирования области и развития образовательных стратегий на другую – междисциплинарную, высшую ступень.

Ключевые слова: философия образования, философско-образовательное знание, этапы становление философии образования.

In article the scientific status of educational philosophy and ways of forming the philosophical-educational knowledge are defined. Author underlines the social meaning of philosophical investigation and philosophical-methodological substantiation of modern problems in domestic system of education especially in high school. Aspect approach to interpretation of educational essence allows raising examination of systematical functioning of sphere and development of educational strategy on other interdisciplinary level.

Key words: educational philosophy, philosophical-educational knowledge, phases of educational philosophy formation.

Постановка проблеми. Сьогодні повною мірою можна стверджувати, що система освіти є основною складовою суспільства за значущістю духовного його відродження в Україні. Складні процеси соціальних змін у державі вимагають нового розуміння сутності освіти як унікального суспільного явища, що має вплив на всі сторони життя кожної країни і людської цивілізації загалом.

Реформування вищої освіти в Україні, що відбувається вже тривалий період часу, потребує не часткових удосконалень в окремих сферах (наприклад, недержавного сектору) або впровадження нових напрямів освітньої практики (на кшталт кредитно-модульної системи організації навчання). Актуальним для освіти є переведення освітньої системи на якісно новий рівень функціонування, що вимагає зміни парадигмальних основ. З 90-х років минулого століття педагогічне співтовариство проголосило гуманістичну парадигму, що для вищої школи означає гуманізацію взаємовідносин учасників освітнього процесу та гуманітаризацію інженерних, математичних, економічних дисциплін тощо.

Разом з тим, статус системи вищої освіти в Україні набуває нового змісту на шляху до громадянського суспільства і розбудови інформаційного суспільства та в майбутньому суспільства знань. Розрив реального навчального процесу на основі історичних освітніх традицій не в останню чергу викликаний перебудовою

фундаменту та соціокомунікацій на основі інформаційних технологій. Нове соціальне та гносеологічне підґрунтя неможливе без філософського обґрунтування, розроблення нової філософської парадигми освіти, застосування соціально-філософської теорії та методології в освітній практиці. Таким сучасним виміром є філософія освіти.

Аналіз останніх публікацій і досліджень щодо філософії освіти дозволяє говорити про стурбованість окремих представників філософської думки в Україні станом і розвитком вітчизняної освіти, а також поступ філософсько-освітнього знання як сучасного виміру освітньо-наукової практики.

У рамках філософського осмислення світоглядно-ціннісні засади сучасної освіти розробили й обґрунтували такі вчені, як В. П. Андрущенко, О. Б. Бабошина, Т. Ф. Бірюкова, Б. В. Братанич, М. К. Бурбулес, І. О. Бушман, В. Г. Вікторов, Б. С. Гершунський, В. В. Горшкова, А. Гофрон, Н. Е. Гусинський, С. Ф. Клепко, М. С. Конох, К. В. Корсак, В. Г. Кремінь, М. Д. Култаєва, В. С. Лутай, А. А. Мельниченко, М. І. Романенко, Т. С. Троїцька, Ю. І. Турчанінова, Х. Г. Тхагапсоев, І. Г. Фомичова, Н. В. Шубелка.

У цій статті ставимо за мету висвітлити сутність філософії освіти, її місце серед гуманітарних наук і значення для освітнього простору України.

Виклад основних положень дослідження. Можна припустити, що розвиток філософської думки в Україні у царині філософії освіти до нашого часу відбувається в два етапи.

I етап – початковий. Дискусію щодо статусу філософії освіти в сучасній Україні розпочато у 90-х роках ХХ століття. Представник гуманістичної педагогіки академік С. У. Гончаренко в 1993 році в декількох газетних статтях зініціював обговорення проблем впровадження різноманітних форм реалізації гуманоцентричної переорієнтації навчально-виховного процесу в освіті. У наукових виданнях «Вопросы философии» та «Вопросы педагогики» відбувалися засідання «круглих столів», що розкривали потенціал філософсько-освітнього знання та необхідність розвитку філософської науки в синтезі з досвідом педагогів-новаторів. У той період з'явилися наукові публікації з філософії освіти, в українських педагогічних журналах були створені рубрики «Філософія освіти», які стали постійними і почали розглядати проблеми в контексті філософії освіти. З питань філософії освіти на першому етапі проведено декілька наукових конференцій, на яких було поставлено гострі проблеми переорієнтування національної освіти різних рівнів на нові наукові засади.

II етап – становлення. Новий період у розвитку філософії освіти в Україні, позначений виданням у 1996 році першого навчального посібника В. С. Лутая «Філософія сучасної освіти», у 1998 році наукової монографії М. І. Романенко «Освіта як об'єкт соціально-філософського аналізу». У 2001 році науковий доробок філософії освіти поповнився ще двома монографіями – М. І. Романенко «Філософія освіти: Історія і сучасність» та М. С. Коноха «Формування нової філософської освіти в Україні».

Фундатором філософії освіти в Україні визнано В. С. Лутая, який першим здійснив концептуалізацію загальної теорії філософії освіти, формування нової парадигми філософії освіти, визначив співвідношення філософії й освіти, функції

філософії освіти, систему принципів субстанціональної єдності та діалогової згоди як мінімальної базової основи сучасної освіти. У посібнику «Філософія сучасної освіти» йдеться про головні суперечності педагогічного процесу й становлення сучасної філософії освіти, заснованої на ідеї поєднання досягнень холістського та індивідуально-плюралістичного напрямів освіти [3].

Грунтовний філософський аналіз у царині філософії освіти зроблено у двох вищевказаних наукових монографіях М. І. Романенко. Автор обґрунтовує сучасну філософсько-освітню парадигму з основним предметом філософії освіти як самостійної галузі знань, розглядає культурологічні переорієнтації національної системи освіти, пропонує історичний огляд розвитку освіти як особливої сфери розвитку суспільства у філософській думці, розкриває соціальну й когнітивну природу філософії освіти, актуалізує основні проблеми філософії освіти, упорядковує різні концептуальні рівні формування філософії освіти та на цій основі змальовує двоповерхову будову філософії освіти як самостійної сфери знань.

Наукова праця М. С. Коноха «Формування нової філософської освіти в Україні» дає обґрунтування соціальної необхідності нової філософії освіти, соціально-філософський аналіз освітніх проблем і відповідно пропозиції їх найбільш ефективного вирішення в разі комплексного підходу до них, розкриває вищу школу як інституцію соціалізації, пропонує критерії соціалізованої особи, а також концептуально-методологічний апарат сучасної філософії стосовно питань, що входять у поле філософії освіти.

Більш вагомому значенню філософія освіти набуває з включенням постановою Президії ВАК спеціальності «Філософія освіти» (09.00.10) у Перелік наукових спеціальностей. З 1997 року успішно проходять захисти кандидатських і докторських дисертацій нового наукового напрямку. Визначально-символічною є тема першої кандидатської дисертації Н. В. Щубелки «Трансформація освіти як явище сучасної культури (філософський аналіз)», що відкриває концепцію визначення трансформаційних процесів у сучасній освіті як форму становлення нової парадигми духовної культури.

Новітній період у царині філософії освіти в Україні характеризується поширенням філософської рефлексії процесів та явищ освітньої сфери, їх дослідженнями в методологічному, епістемологічному, аксіологічному, світоглядному аспектах, у соціокультурному контексті, на міждисциплінарній основі. Спектр філософських досліджень становить низку від історичних питань філософсько-педагогічної думки, онтологічних проблем освіти і виховання, філософсько-педагогічної антропології, формування й виховання світоглядної культури, тенденцій еволюції педагогічної культури до системних характеристик освіти і виховання, методології синергетичних стратегій в освіті, філософії освітянського менеджменту й освітньої політики, футурологічного аналізу освіти в суспільстві.

Витоки філософії освіти як особливої сфери наукової діяльності відходять у ХІХ століття. Наукова спадщина Д. Дьюї спонукає до того, щоб філософія освіти була визнана як обов'язковий вимір компетентної та відповідальної практики в освіті.

Учений написав понад 40 книг і 800 статей з проблематики освіти, його ідеї підтримують в англомовному науковому середовищі, згідно з якими педагогічними практиками повинні мати освітню філософію як підґрунтя до освітньої практики на різнофункціональних рівнях.

В епоху Просвітництва філософія освіти була компонентом філософської системи. Педагогічні ідеї К. Гельвеція, Д. Дідро, А. Дістервега, Д. Локка, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо мають набути розвитку в освітній практиці та сприяти заснуванню її на філософських принципах.

Сучасна освіта потребує також повернення до гуманістичних ідей античності, європейського Ренесансу та досягнень педагогіки кінця XIX – початку XX століття. Видатні філософи М. Бубер, В. Дільтей, А. Н. Уайтхед, К. Ясперс у першій половині XX століття пропонували принципи функціонування освіти та спеціальні освітні проекти в рамках фундаментальних філософських положень.

Різні аспекти філософської парадигми освіти в XX столітті розробляли в рамках таких наукових галузей, як соціальна філософія, філософія культури, філософія науки та освіти, культурологія, педагогіка, психологія, соціологія та ін. Як і раніше, об'єднувальною функцією в системі наукового знання належить філософії, а в освітній сфері – філософії освіти. Саме у філософському знанні найбільше відбивається світоглядний характер освіти, оскільки філософія виробляє узагальнену систему поглядів людини на світ та на її місце в соціумі. Все вказує на формування об'єктивних передумов розвитку галузі філософсько-освітнього знання в надрах сучасного суспільства.

Становлення філософії освіти як «особливого дослідницького напрямку» відносять до 40-х років XX століття. Основу нової галузі філософського знання закладено в США, де в той час створювалися філософські товариства та асоціації освітнього напрямку, що за мету ставили дослідження граничних основ освіти з переосмисленням її функціонування на філософських принципах.

Дотепер західна філософія освіти має значні здобутки в цій царині, що можуть бути підтверджені утворенням Міжнародної мережі філософів освіти (1990) і Товариства філософії освіти, двома десятками Всесвітніх філософських конгресів і зростаючою кількістю міжнародних конференцій, десятками періодичних видань з філософії освіти, у яких публікують статті про політичні, етичні, естетичні, епістемологічні виміри освітньої теорії, від досліджень фундаментальних філософських проблем у поєднанні з освітою до деталізованого критичного розгляду поточної освітньої практики та її стратегій із філософського погляду. Філософська концепція сучасної освіти і виховання може бути окреслена провідною темою XX Всесвітнього філософського конгресу «Paideia: філософія, що навчає гуманності» (1998, Бостон) або як сформулював Д. Бріджес, співголова Мережі філософії освіти Європейської асоціації досліджень освіти: «Без освоєння більш широкого змісту цілей освіти, епістемологічних основ навчання, етичних і соціальних вимірів освітньої практики ми залишимося з простою технічною практикою освіти, позбавленою реального значення» [2].

В Україні цю наукову сферу поступово переводять з філософського

обґрунтування напрямів освітньої практики в простір багатограних міждисциплінарних досліджень на системних засадах і разом із концептуалізацією нової філософської парадигми освіти відповідно у самостійну галузь знання – філософію освіти.

Термін «філософія освіти» вчені першочергово пов'язують із системністю, але як особливим типом філософської системності, що не просто перенесено із загальної філософії, а сформовано в площині освітньо-галузевої проблематики.

Філософію освіти вбачають «двоповерховою» моделлю, де *I складова* – світоглядно-методологічні аспекти міждисциплінарних педагогічних теорій і практик; *II складова* – загальнофілософські позиції розвитку освіти як особливої галузі наукового знання та педагогічної теорії [4, с. 25–26].

Філософія освіти покликана створити спільний фундамент для інтеграції різноманітних освітніх теорій і практик, філософсько-освітні знання формуються не з окремих систем знань, а узагальнюючи передовий освітній досвід, у міжсистемній їх взаємодії. Саме філософські категорії з їх методологічно-концептуальними основами стають визначальними для вищої освіти, для забезпечення її випереджувального характеру та прогностичної освітньої політики.

Як зазначає М. І. Романенко, «філософія освіти висуває орієнтири для реорганізації системи освіти, висуває певні ціннісні основи нових проектів освітніх систем і педагогічної думки, що інтегрують, консолідують певні напрями освітніх досліджень для практичного пошуку оптимальних форм освітньої практики» [4, с. 17].

Філософсько обґрунтовано основні напрями концептуалізації філософсько-освітнього знання, що визначають пріоритетність у розвитку системи освіти.

- перебудова освітньо-навчальної діяльності, заснованої на гуманістичній парадигмі антропоцентристського спрямування;
- змістовно-ціннісна переорієнтація освітнього процесу на соціокультурні засади;
- нова філософська парадигма сучасної освіти на принципово новому світоглядному підґрунті, високогуманному суспільстві, гармонійних взаємовідносинах в контексті моделі «природа – людина – суспільство» [4, с. 125].

Отже, філософія освіти – це самостійна галузь наукових знань, підґрунтям яких є не тільки загальнофілософські вчення, звернені до освіти, але й об'єктивні закономірності функціонування та розвитку суто освітньої сфери; це самостійна галузь наукових знань, в рамках якої розробляють не тільки парадигмальні аспекти функціонування сучасної різнорівневої освітньої системи, але й із відповідним науково-методологічним інструментарієм конкретні напрями її трансформації на шляху до громадянського, інформаційного суспільства та суспільства знань. Філософія освіти – це система знань, це наука, на основі якої формується індивідуальний та суспільний світогляд, розвивається творчий потенціал молодого покоління.

Є погляд, що «філософія освіти виконує функцію проміжної ланки у взаємодії двох найважливіших і найскладніших частин людської культури – філософії і освіти» [3, с. 32]. Разом з тим існують принципово інші погляди щодо розуміння статусу

філософії освіти.

Дискусія російських та українських вчених щодо наукового статусу філософії освіти триває й дотепер. Аналіз статусу філософії освіти полягає у визнанні наукового характеру знань, що синтезовано в цій галузі. Наприклад, Б. С. Гершунський [1, с. 83–89] подає три основні підходи до визначення статусу філософії освіти:

1. *Формальний підхід*. Учені розглядають філософію освіти як вузько філософське знання – специфічну прикладну філософію, а освітню проблематику – у контексті не наукової галузі «філософія освіти», а двох соціальних наук – «філософії» та «освіти» з граничними основами освіти й педагогіки.

2. *Науково обґрунтований підхід*. У його основі гармонізовано дедуктивну та індуктивну логіку становлення філософії освіти як повноцінну міждисциплінарну (інтегративну) галузь наукового знання. Як самостійна наука, філософія освіти пропонує філософську парадигму освіти, основні напрями її концептуалізації, упорядковує багатогранні філософські підходи до освіти, досліджує фундаментальні закономірності в розвитку освіти з метою оптимізації її функціонування.

3. *Захисний підхід*. Класична педагогіка значною мірою виступає на захист своєї науки як єдино можливої у визначенні освітніх цілей і педагогічних задач. Мобілізація захисних ресурсів педагогіки є зрозумілою, але варто зазначити, що у світі відбувся суттєвий перегляд позицій, пов'язаних з педагогічною наукою: «така наука, як педагогіка, фактично загубила свій предмет і втратила свою значимість і своє місце як галузь наукового знання» [5, с. 28].

Зупинимось на цьому детальніше. Класична педагогіка, зокрема, у світовій науці не є пріоритетною та єдиною наукою, як у нашому освітньому просторі, що визначає загальні освітні цілі та має беззаперечні важелі в освітньому менеджменті й стратегічному розвитку освіти. Наприкінці XIX століття в університетах було створено кафедри педагогічної науки, які очолювали видатні філософи чи соціологи, а не педагоги. Пізніше утвердилися самостійні наукові галузі, наприклад, «дитяча психологія» сформувалася в самостійну науку. У 50-х роках XX століття педагогіка перетворилася у «психопедагогіку» і наступного десятиліття в університетах було створено відповідні кафедри. У 70-ті роки за американською соціальною психологією розвинулася недирективна педагогіка. Загальна педагогіка, пройшовши трьохсотлітній шлях розвитку, в структурі європейського наукового знання перетворилася або у філософію освіти, або в соціологію освіти, або в соціальну психологію освіти; «спеціальна педагогіка» перетворилася в дидактику; в рамках західної наукової школи впродовж останнього століття різні педагогічні сфери, такі як історія педагогіки, когнітивна психологія, психосоціологія та інші, було об'єднано в «науки про освіту» [5, с. 27].

Варто зазначити, що вибагливість науково-педагогічної спільноти має доволі агресивний характер. Опоненти ставлять під сумнів доцільність розвитку філософії освіти як самостійної сфери наукових знань, хоча окремі філософи визначають «розмивання» педагогічної науки [5, с. 29] або (й загалом обґрунтовано) її псевдонауковий статус [1, с. 344–345].

Серед наукових праць, що відносять до філософії освіти, зустрічаємо й

квазіфілософські. Таким виданням, на нашу думку, є посібник А. В. Рогової «Філософія и история образования» (Чита, 2000, 140 с.) Авторка на вимогу доби переорієнтовує навчальний курс з «Історії педагогіки» у «Філософію та історію освіти» і пропонує студентам, очевидно, Забайкальського педагогічного університету цей посібник. Насичення філософським знанням у тексті наукового видання є мінімальним, відсутнє проникнення філософії освіти у навчальну дисципліну. Аргументами є, зокрема, такі дописи: література, яку використала авторка і пропонує студентам до вивчення цього курсу, тільки педагогічного профілю; з переліку основних понять курсу, за деяким винятком, подано категоріальний апарат педагогічної науки.

На відміну від класичної педагогіки, філософія більш глибоко розглядає саме поняття «освіта». Аспектний підхід до змістовного трактування пропонує розглядати освіту як цінність, систему, процес, результат. Коротко зупинимося на висвітленні суті цих аспектів, що разом розкривають складне, багатогранне явище «освіта».

Освіта як цінність. Ціннісна характеристика освіти передбачає її розгляд у трьох взаємопов'язаних блоках: сутність освіти як цінності державної, оскільки держава фіксує факт присвоєння конкретного рівня освіти – суспільної, тобто такої, що має суспільну значимість, та особистісної, що набуває конкретної ваги й індивідуальної вмотивованості для кожної окремої людини. Такі аксіологічні форми у їх взаємопроникненні створюють підґрунтя для філософсько-освітньої парадигми, переходу від, по суті, зовнішньої у впливах на суб'єкти навчання сфери освіти та постановки педагогічних «цілей» до внутрішньої сформованої, освітньої, соціокультурної категорії «цінності» [1, с. 35, 41–43].

Освіта як система. Освіту в сучасному суспільстві інституують за різними освітніми рівнями як за простором (шкільна, вища), напрямками (наук, форм і видів навчання тощо), так і формалізують за типом управління освітньою діяльністю та категорією суб'єктів навчання. Багаторівневність освітнього простору передбачає функціонування підсистем у рамках навчального закладу. Важливим з погляду системного підходу є також розуміння відкритості системи вищого рівня й систем нижчих рівнів (підсистем). Зрозуміло, конкретний освітній рівень має свою специфіку, множину чинників у впливах на освітнє середовище і вимагає оптимізації навчально-виховного процесу. А одна з найгостріших проблем системності сучасної освіти – у пошуку оптимального співвідношення децентралізації-централізації освітніх систем та автономізації ВНЗ.

Освіта як процес. За своєю суттю освітній процес – це явище, що обов'язково розвивається в часі, це процес руху суб'єктів навчання у їх взаємодії від освітніх цілей до отримання результату освіти, це процес розвитку й саморозвитку учасників навчання. Оскільки освітній процес визначає результат освіти та в рамках безперервної освіти в прямому сенсі долю кожної людини в суспільстві, він потребує глибокого філософсько-освітнього осмислення, системного дослідження його цілісності.

Освіта як результат. У своїй якісній характеристиці освіта має забезпечити освітній результат, який може бути різнорівневим. Філософи розрізняють результат

освіти у таких категоріях: грамотність, освіченість, професійна компетентність, культура, менталітет. Їх взаємопроникнення у відповідному ланцюжку «грамотність – освіченість – професійна компетентність – культура – менталітет» виявляє залежність і поступ рухів (розвиток) особистості в набутті цінностей, пропонувані конкретним освітнім процесом у конкретній освітній системі [1, с. 65].

Як бачимо, філософія освіти – це наука, що має єдиний об'єкт – освіту в єдності її аксіологічних, системних, процесуальних, результатних характеристик, що враховують і міждисциплінарні чинники з впливом на функціонування галузі освіти та розвиток освітніх стратегій.

Серед філософсько-освітніх концепцій однією з найефективніших в освітній діяльності вважають міждисциплінарне навчання. Філософія освіти тут постає засобом інтеграції науки на шляху об'єднання знань у цілісну систему, що відбиває об'єктивний світ у єдності та його розвитку.

В англо-американській філософії освіти міждисциплінарне навчання, зокрема, характеризують такими параметрами продуктивно-творчої діяльності суб'єктів навчання: глибоке вивчення меншої кількості предметів; розширення світогляду та життєвого досвіду через обговорення тем, групову роботу, науково-дослідницьку діяльність учнів, ознайомлення з кращими книгами світової літератури; читання наукової літератури без скорочень (повністю), в оригіналі; зростаюча взаємодія з дорослими та суспільством; роздуми над глобальними проблемами, їх осмислення та інтерпретація; спираючись на досвід, індуктивність у навчальному процесі; учнівська ініціатива, колегіальність і співпраця; відповідальність учня за власні знання, зважаючи на власні цілі, шляхом ведення записів самоконтролю, моніторингу та оцінювання; підхід до навчального колективу як до спільноти, що розвивається [2].

Висновки. Якщо у 90-х роках ХХ століття два потоки формування філософсько-освітнього знання в Україні – від потреб педагогічної науки та від потреб філософської науки – не перетиналися, то останнім часом проглядаємо зрушення в бік міждисциплінарних досліджень. Філософська наука у поєднанні з досвідом педагогів-новаторів покликана розкрити потенціал філософсько-освітнього знання з огляду на прогностичну користь для галузі й суспільства загалом.

У підсумку можна стверджувати: у визначенні наукового статусу вчені сходяться на тому, що філософія освіти має двоїтий характер – це наука і світогляд. Філософія освіти – це галузь наукових знань у системі наук, на основі чого виробляється індивідуальне світорозуміння і суспільний світогляд. Філософія освіти – інтегративна наука про освіту, що за предмет має світоглядно-методологічне обґрунтування й узагальнення освітньої практики, а за об'єктну сферу філософсько-освітнього знання – інтеграцію ціннісно-цільових, системних, процесуальних і результатних компонентів освіти.

Перспективою подальших розвідок у рамках філософії освіти є дослідження проблем інтеграції знань, що в добу інформаційного суспільства стає однією з основ майбутнього суспільства знань.

Література:

1. *Гершунский Б. С.* Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций). – М., 1998.
2. *Клепко С. Ф.* Українська царина філософії освіти // www.ipr.poltava.ua/pm/39/klepko.
3. *Лутай В. С.* Філософія сучасної освіти: Навчальний посібник. – К., 1996.
4. *Романенко М. І.* Освіта як об'єкт соціально-філософського аналізу: Наукова монографія. – Дніпропетровськ, 1998.
5. *Фомичева И. Г.* Философия образования: Некоторые подходы к проблеме. – Новосибирск, 2004.